

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№2/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 27.06.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 27.06.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнулина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 27.06.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБЖАМАЛОВА Ж.Е. САҒИДОЛДА Г.	Қазақ және өзбек тілдеріндегі заттық-тұрмыстық лексиканың семантикалық салыстырмалы талдауы	7
АХМЕТОВА Б.З., ТЛЕУЛЕСОВА А.Ш., ЖАЕВА Р.Р.	Производные имена как отражение языкового сознания в высказываниях на территории северного Казахстана	14
АХТАЕВА Н., СҮЛЕЙМЕНОВА Ә., САРЫБАЕВА Б.	Контекстік синоним парадигмасы	22
ӘДІЛОВ М.Е., ЕКИЖИМ., ЖИЕМБАЙ Б.С.	Алакөл атауының этимологиясы: жаңаша көзқарастар мен топонимдік талдау аспектілері	31
БАТЫРБЕКОВА К.А., АЛИМБАЕВ М.Е., МЕДЕТБЕКОВА Н.Н.	Lexico-semantic character of somatic names occurring in the written monument «Baytaratu'l-Vazih»	42
ИСЛАМА., БЕІСЕБАҰЕВА А., САРЕКЕНОВА Қ.Қ., ОСЕРОВ Б.М.	Comparative analysis of political and diplomatic discourse М. Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегі және терминология мәселесі	51 60
ПАШАН Д.М., ХАБИЕВА А.А., ЕЛУБАЙ Ә.М.	«Нарғыз» антропонимінің семантикасы, орфографиялық нормасы және қолданылу жиілігі	67
ТӨКЕНҚЫЗЫ Г., ОМАРОВА С.Қ., КАДИРХАН А.К.	Қазіргі телебағдарламалар тілі (қазақ тілі ұлттық корпусының кіші корпустары негізінде)	78

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АНАНЬЕВА С.В., ИБРАЕВА Ж.Б., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Динамические и статические мотивы в повествовательной структуре романа Ильяс Есенберлина «Влюбленные»	91
ЖӨЛЕЛОВА М.С., АРСЛАН М.	Қалқаман Сарин поэзиясындағы ауылға сағыныш: поэзиядағы көркемдік өрнектер («Арқаттағы біздің үй» өлеңінің негізінде)	102
КАЖЫТАЙ Б.К.	Асқар Алтайдың «Туажат» романындағы оксюморондық бейнелеу тәсілі	111
ҚАДЫЛ Т.	Мағаз Разданұлы поэзиясындағы философиялық тереңдік	120

НҰРМАХАНОВА М.Қ., МҰСАЛЫ Л.Ж., СОВЕТОВА З.С.	Белгілі сыншы Қалжан Нұрмахановтың бағалауындағы қазақ-украин әдеби байланыстары	131
СЕРАЛИМОВА С.А., БЕЙСЕНОВА Ж.С	Культурные коды в художественном переводе	140
ТЛЕУБЕКОВА Б.Т., ИБРАЕВА А.Д., ҚИАРЫСТАНОВА Г.Қ.	Көркемдік әдістің әдеби ағымдары мен бағыттары	151

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И
ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

ИСЕНОВА Ф.К., КАУДЫРОВА А.О., ДҮКЕМБАЙ Г.Н.	Роль рефлексии в формировании языковой личности студентов	162
ЖУМАДИЛОВА М.Н. БЕРКЕНОВА Р.А.	Өзге тілді студенттердің жазу дағдысын қалыптастырудың линводидактикалық әдістеме негіздері	173

*Б.Т. ТЛЕУБЕКОВА¹

А.Д. ИБРАЕВА²

Г.Қ. ҚИАРЫСТАНОВА³

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы,
Қазақстан^{1,2}

А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Астана,
Қазақстан³

(e-mail: biko.1972@mail.ru¹, Ibraevaizat@mail.ru²,
gulzhan.kiarystanova@gmail.com³)

КӨРКЕМДІК ӘДІСТІҢ ӘДЕБИ АҒЫМДАРЫ МЕН БАҒЫТТАРЫ

Аңдатпа. Мақалада көркемдік әдіс және оның әдеби ағымдар мен бағыттардағы орны мен рөлі жан-жақты талданады. Әдебиеттануда көркемдік әдіс – шығарманың мәні мен мазмұнын ашу үшін автор қолданатын белгілі бір принциптер мен тәсілдердің жүйесі ретінде анықталады. Бұл мақалада көркемдік әдістің әдеби ағымдар мен бағыттармен өзара байланысы, сондай-ақ әр ағымның ерекшеліктері мен шығармашылық ерекшеліктері зерттеледі және әдеби ағымдардың қалыптасу тарихы мен олардың өзара байланысы қарастырылады. Әрбір ағым белгілі бір тарихи және әлеуметтік жағдайларға жауап ретінде туындайды және өзіне тән көркемдік әдістерді қолданады. Мысалы, романтизм ағымы жеке тұлғаның ішкі дүниесіне, эмоцияларына басымдық берсе, реализм қоғамдық шындықты нақты бейнелеуді мақсат тұтты. Мақалада осы ағымдардың көркемдік әдістерін салыстыру арқылы олардың бір-бірінен айырмашылығы мен ортақ тұстары көрсетіледі. Сонымен қатар, символизм мен импрессионизм сияқты бағыттардың көркемдік тәсілдері, олардың табиғат пен адам өміріне деген жаңаша көзқарасы талданады. Әдеби ағымдардың дамуында қоғамның саяси және әлеуметтік жағдайы маңызды рөл атқарады. Әрбір жаңа бағыт қоғамдағы өзгерістерді, мәдениет пен философиядағы жаңалықтарды бейнелейді. Мысалы, модернизм мен авангардизм сияқты бағыттар XX ғасырдың басында қоғамдағы түбегейлі өзгерістер мен революциялық көңіл-күйді көрсетуге ұмтылды. Бұл ағымдар өздерінің көркемдік әдістері арқылы дәстүрлі әдебиетке қарсы шығып, эксперименттік тәсілдер мен жаңа формаларды енгізді. Көркемдік әдістердің әдеби процестегі өзгерістер мен жаңалықтарды қалай бейнелегені туралы да айтылады. Әдеби бағыттар мен ағымдардың өзара ықпалы мен олардың жаңа эстетикалық құндылықтарды қалыптастырудағы рөлі талданады. Сонымен қатар, шығармашылық процесіндегі жаңашылдықтар мен стильдер арқылы әдебиеттегі өзгерістер, жанрлық түрлердің жаңаруы көрсетіледі.

Түйін сөздер: көркемдік әдіс, көркемдік ойлау, әдеби ағым, әдеби бағыт, типология, аспект, құбылыс.

Кіріспе. Әдеби ағымдар мен бағыттар, өз кезегінде, қоғамның әлеуметтік, мәдени, саяси және философиялық жағдайларына жауап ретінде туындап, әрбір тарихи кезеңнің ерекшелігін бейнелейді. Әдеби шығармашылықта көркемдік әдіс – бұл жазушының шығарманы жазу барысында қолданатын шығармашылық тәсілдер мен принциптердің жиынтығы. Әрбір ағым немесе бағыт өзіне тән әдіснамалық негіздер мен эстетикалық қағидаларға сүйенеді.

Әдеби ағымдар мен бағыттар уақыт өте келе өзгеріп, жаңа идеялар мен көркемдік тәсілдер арқылы әдебиеттің дамуына әсер етеді. Мысалы, романтизм ағымы адамның ішкі дүниесіне, сезімдеріне басымдық берсе, реализм қоғамдық өмір мен әлеуметтік шындықты нақты бейнелеуге бағытталды. Ал модернизм мен авангардизм сияқты бағыттар дәстүрлі көркемдік әдістерге қарсы шығып, эксперименттік тәсілдер мен жаңа формаларды енгізді.

Біз көркемдік әдістің табиғатын танытатын негізгі-негізгі деген белгілерін саралай көрсететін болсақ, көркемдік құралдар жүйесіндегі басқа категориялардан бөлектеніп тұратын әдістің басты-басты белгі-сипаттары мынадай деуге болады:

- Біріншіден, әдіс қаламгерлердің идеялық-көркемдік концепциясының тіні болып табылады;
- Екіншіден, мазмұн мен түр элементтерінің қарым-қатынасында алып қарағанда, көркемдік әдіс – мазмұнның негізгі мәселесі. Алайда әдістің түрге әсер еткіштік күші жоққа шығарылмайды;
- Үшіншіден, бірнеше қаламгерлердің белгілі бір әдіс аясында топтасуына олардың дүниетанымдық қырларындағы сәйкестіктер басты ролдердің бірін атқарады;
- Төртіншіден, әдісті тануда суреткердің көркем мазмұнды түзетін объективті фактор мен субъективті фактордың қарым-қатынасы аса маңызды, яғни жазушының болмыстың жалпы заңдылықтарын игеру деңгейі мен өзінің жеке қоғамдық санасынан туындайтын идеялық-эстетикалық принципіне орай өмір шындығын таңдаудағы, оны бейнелеудегі ұстанымы айқындалады;
- Бесіншіден, көркемдік ойлау типтері әдісті туғызатын басты факторлардың бірі. Көркемдік ойлаудың ұқсас типтері қаламгерлерді бір әдістің төңірегіне топтастыруға негізгі себептердің бірі.

Сонымен қатар, көптеген ғалым негіздеген «көркемдік әдіс қоғамдық-тарихи дамудың белгілі бір кезеңдеріне байланысты пайда болатыны» турасындағы көзқарас ұлттық әдебиеттануымызда әбден орнығып қалды.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақалада көркемдік әдістің әдеби ағымдар мен бағыттардағы ролін талдау үшін бірнеше негізгі әдістер мен материалдар пайдаланылды. Алдымен, тарихи-талдамалық әдіс қолданылады, себебі әрбір әдеби ағым мен бағыт белгілі бір тарихи және мәдени кезеңде қалыптасып, сол дәуірдің ерекшеліктерін бейнелейді. Әдеби ағымдардың пайда болу себептері мен олардың шығармашылық тәсілдері әлеуметтік-саяси жағдайларға байланысты зерттеледі. Осыған орай, әрбір ағымның қоғамдық өмірге, философиялық көзқарастар мен мәдениетке қалай әсер еткені қарастырылады. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Романтизм, реализм, символизм, импрессионизм, модернизм сияқты әдеби бағыттардың көркемдік әдістерін салыстыра отырып, олардың ерекшеліктері мен ортақ тұстары анықталды. Әр ағымның көркемдік тәсілдері мен философиялық тұжырымдамаларының әдебиеттегі маңызы зерттелді.

Қосымшатүрде,аналитикалықәдіспайдаланылып,әрбағыттыңшығармашылығындағы негізгі стильдер мен жанрлық ерекшеліктер талданды. Мақалада әдеби шығармалардың нақты мысалдары арқылы теориялық тұжырымдар нақтылауға тырысты, осылайша, көркемдік әдістің әдеби процестегі орны мен мәні айқындалды.

Талқылау мен бақылау. «Көркемдік әдіс нақтылы бір тарихи жағдайларда пайда болады, яғни қандай да бір көркемдік әдісті ұстанған суреткерлерді идеал жайындағы түсінік, сол идеалға сәйкес келетін (немесе керісінше) қаһармандар типі, соған орай туындайтын сюжет мәселелері біріктіреді. Қоғамдық-тарихи жағдайлардың алуан түрлілігі көркемдік әдістің де алуан түрін туғызады» [1, 143] деген тұжырым ең кейінгі деген теориялық еңбектерімізде де айтылды. Әдістің тарихи құбылыс екендігіне де кезінде әжептәуір ғылыми пікірталастар туып, әр түрлі теориялық тұжырымдар жасалған болатын. Ленинград университетінен «Шет ел әдебиеті. Әдіс мәселесі» деп аталатын сериялы жинақты шығарушы ғалымдар көркемдік әдістің әдістемелік қырларына терең мән беріп, көркемдік әдісті статикалық категория ретінде қарастыруға болмайтынына,

оны тарихи-әдеби тұрғыда қарау бірнеше мәселелердің туындауына алып келетініне көңіл аударды. «Смоллеттің сентиментализмін, Байронның классицизмін, Диккенс пен Бальзактың романтизмін, Золя мен Норристің реализмін қайда қоюға болады? Вальтер Скотт реалист пе, романтик пе? Фицджеральд пен Вульфтың романтикалық стилистикасын немесе Фолкнердің модернистік тәсілін қалай түсіндіруге болады?» деген сұрақтарды алға тарта отырып, «Әдісті динамикалық және диалектикалық категория ретінде мойындау – үлкен және кішігірім тұйықтардан шығудың, әдістемелік псевдомәселелерді жоюдың жалғыз жолы. Бұл жол – ауыр, әрі аз игерілген, ең бастысы – үйреншікті жол емес» [2, 3], – деп жазды Ю.В. Ковалев. Бұл көбінесе көркемдік әдіс пен әдеби ағым, бағыттардың байланысы мәселесінен келіп шығып жатты. Осы ғылыми мәселе, яғни әдіс пен ағымның және бағыттың бір-бірімен қарым-қатынасы, олардың байланыс сипаттарын таныту біздің негізгі көңіл аударатын нысандарымыздың бірі. Г.Н. Пospelов: «өмірді көркем бейнелеу принциптері» дегеніміз – типологиялық ұғым да, ал әдеби бағыттар мен ағымдар – нақты тарихи ұғымдар...Көркем мазмұнның типологиялық қырлары өздігінен туып, өздігінен өмір сүрмейді. Олар қашанда тарихи ерекшеліктерден туындайды да, оларды ғылыми тұрғыдан түсіну және түсіндіру осы ерекшелігімен тығыз байланыста ғана мүмкін болады» [3, 22] дейді. Аталмыш ұғымдардың ішінара байланыстары мен күрделі қарым-қатынастарын зерттеудің әдістемелік түйткілдерін шешуде Пospelов ұсыныстары әлі де маңызын жойған жоқ. «Жазушылардың идеологиялық танымдары мен теориялық көзқарастары олардың өмірді бейнелеу принциптерінде ғана емес, бүткіл шығармашылығында, суреткер туындыларының көркем мазмұны мен формасының нақты құрамында көрініс береді. Сондықтан да бұл орайдағы мақсатымызға ең алдымен әдеби ағымдар мен бағыттарды зерттеу процесі кезінде ғана жете аламыз. Әсіресе маңыздысы – ағымдар, өйткені, бағыттар - тарихи тұрғыдан алып қарағанда кеш туған және бағдарламаланған әдеби ағымдар» [3, 22] – деген тұжырым жасайды.

Жалпы, кеңес әдебиеттануында осы мәселе жайында, яғни әдеби-тарихи үдерістегі әдіс пен ағымдардың, бағыттардың ара-салмағы төңірегінде әр түрлі көзқарастар болғанын аңдаймыз. Әсіресе кең тарағаны деп мына екі ұстанымды айтуға болады: Біріншісі – әдіс пен бағытты бір-бірімен тығыз байланыста қарап, әдісті бағыттың негізі, бағытты қалыптаушы фактор деп қарастыру. Мұндай көзқарасты жақтаушылар А.Н. Соколов, И.Ф. Волков, Л.И. Тимофеев, Ю.И. Суровцев т.б. болды. Олардың концепциясы бойынша әрбір әдеби бағыттың өзіне тән көркемдік әдісі болады да, қандай да бір әдіс белгілі бір бағыттың ауқымында өмір сүреді. Мәселен, А.Н. Соколов: «Әдіс пен бағыттың ара-қатынасы мынадан көрінеді: шығармашылықтың әдісі идеялық-эмоционалдық мазмұнмен, образдық түзіліспен бірге әр түрлі деңгейдегі өнердің барлық жақтарын қамтитын әдеби бағыттың аса маңызды бөлігі» [4, 77] дегенді айтса, Ю.И. Суровцев: Әдісті бағыттан бөлуге болмайды. Әдіс – ол бағыттың әдісі» [5, 117] деген түйінге тоқтайды.

Екіншісі – Г.Н. Пospelов негіздеген көзқарас. Ол әдіс пен бағытты бір-бірінен айыра қарастырады. Ғалымның пікірінше әдісте қаламгерлердің өмірді бейнелеуінің белгілі принциптері бар, ал әдеби бағыттар белгілі бір елдердегі және түрлі дәуірлердегі нақты бір әдеби бағдарлама айналасына біріккен жазушылар тобы. Демек, бұл категориялар поэтикалық шығармашылықтың бір-бірінен бөлек жатқан қырлары. Сондықтан да Пospelов үшін әдіс пен бағыттардың қарым-қатынасы нақты емес. Оның дәлелдеуінше, әдеби бағыттар – тарихи қайталанбайтын құбылыстар. Ал әдіс болса, түрлі дәуірлер мен халықтар әдебиетінде, түрлі бағыттар мен ағымдар ішінде қайталануы мүмкін [3].

Сонымен, көркемдік әдіс және әдеби бағыт, ағымдардың қарым-қатынасы хақындағы екі түрлі ұстанымда да оларды «нақты-тарихи» немесе «типологиялық» белгілеріне қарай анықтауға тырысушылық байқалады. Оның зерттеудегі басты нысаны – шығарма, яғни көркем шығарманың идеясын тереңдете зерделеп, автор құпиясын ашу барысында заманауи қажеттіліктерді өтеу [6]. Бұл дәйектемелердің екеуінде де рационалдық негіз жоқ емес. Аталмыш көзқарастардың бір тоқтамға келетін тұсы - әдеби бағыттардың нақты-тарихи құбылыс екендігі. Мұндай пікір тоқайластығы күрделі проблеманы

шешудегі аса маңызды қадам еді. Ал әдіс турасына келгенде ғылыми ой-пікірлер екі түрлі бағытта өрістеді. Бір ғалымдар (И.Ф. Волков, Л.И. Тимофеев және т.б.) оны нақты-тарихи, басқалары (П.А. Николаев, Г.Н. Пospelовтар) типологиялық сипатқа ие ұғымдар ретінде дәлелдеді.

Бұл тұжырымдардың қайсын алып қарасақ та, оларды бір-бірін жоққа шығаратын тоқтамдар деп айтуға болмайды. Қайта бір-бірін толықтыратын концепциялар дегеніміз дұрысырақ. Өйткені ғалымдар көркемдік әдіс құрамын түрлі аспектіде алып қарастырды. Пospelовтың «әдіс – типологиялық құбылыс» дегеніне келісетін себебімізді тарата айта кетейік. Шындығына келгенде, «сыншыл реализм», «ағартушылық реализм», «социалистік реализм», «неореализм» әдістері делінетін принциптерді өмірді және адам мінездерін бейнелеудің жалпы реалистік принципі біріктіреді. Мысалы, сыншыл реализм мен социалистік реализмдегі адам мінездерінің реалды өмір қатынастары мен нақты қоғамдық-әлеуметтік шарттылықтар заңдылығына бағындырла бейнеленуі реалистік принциптер талаптарына сәйкес, яғни реалистік принцип бірнеше әдістердің жүйесін құрап, бірнеше әдістердің негізі, темірқазығы болып отыр. Айналаны образды тұрғыда игерудің реализм сияқты жалпы ұстанымы суреткерлердің дүниетанушылық типтеріне сай әр түрлі көркемдік әдістерде әр түрлі пайдаланылады. Реализм өзінің жалпы масштабында қолданылмай жекелеген принциптермен араласып әрі қарай дамуы мүмкін немесе керісінше сыңаржақтанып, жұтаңданып кетуі де мүмкін. Кеңестік дәуір әдебиетінде социалистік реализмді «реализмнің ең жоғарғы, жаңа сатысы» деп жар салудан да осы ерекшеліктерді байқауға болады. Мұнда көркем ойлаудың реалистік типі жаңа әрі тосын идеялық-эстетикалық талаптарға сай өмір шындығын басқаша игерудің тегеурінді және қасаң ұстанымдарымен «байытылды». Бұл әдіс табиғатының типологиялық мәні нақты-тарихи сипатқа қарай ауысты деген сөз. Демек, өмірді бейнелеудің реалистік және реалистік емес принциптеріне қосымша мағына үстейтін жекелеген принциптер сыншыл реализм, соц. реализм т.б. әдістерді қалыптастырып, нақты-тарихилық мәнге ие болады. Сондықтан да өмір құбылыстарын көркем игерудің негізгі, жалпы принципі белгілі бір әдістерге айнамай тұрып-ақ таным үрдісі, тенденция ретінде өмір сүреді. Реализм әдістері пайда болмаған кезеңдердің өзінде реалистік принциптердің өмір сүруі соның айғағы. Тіпті модернистік, постмодернистік деген шығарманың өзінен реалистік бейнелеу сипаттарын аңғаруға болады. Керісінше, реалистік бағыттағы шығармаларға реалистік емес бейнелеу ерекшеліктері кірігіп кетуі бек мүмкін. Ондай белгілерді ХХ ғасыр басындағы әдебиетімізден де көруге болады. М. Әуезовтің «Қорғансыздың күні», «Жетім» әңгімелеріндегі таным бағдары М. Хайдеггердің «адамның жапандағы жалғыздығы, панасыздығы» идеясымен, экзистенциалистік әдебиеттің аса көрнекті өкілі Ж.П. Сартрдың «дүние – бос» қисынымен қойындасып жатыр. «Әдебиет тарихына жаңа көзбен назар аударған уақытта біздің көптеген реалистік туындыларымыздың модернизммен тамырласып жатқанын байқаймыз. Ол М. Әуезов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, тіпті, С. Сейфуллин мен С. Ерубаев шығармаларынан да кең орын алады. 1960 жылдардан бергі «жылымық» дәуірінде мұндай әдеби-танымдық дискурс Р. Тоқтаров, С. Мұратбеков, М. Мағауин, Ә. Кекілбаев, Т. Әбдіков, Ә. Тарази, Қ. Ысқақов, А. Нұрманов, Д. Досжанов, Р. Сейсенбаев, М. Қабанбай т.б. жазушылардың көркемдік тәжірибесінен анық аңғарылады» [7, 8] деген Б. Майтанов пікірі де айтар ойымызды қуаттай түседі.

Жоғарыда айтқандардан шығатын қорытынды: әдіс типологиялық та, нақты-тарихи да құбылыс. Өйткені, типологиялық ерекшеліктер әдістердің бастау көзі, іргетасы болып, өмір шындығын бейнелеудің жалпы принциптері бойынша бірнеше әдістердің басын біріктіре алады және әр түрлі әдеби ағым-бағыттарда қайталана алады. Алайда, бұл реализм әдістеріне көбірек қатысты. Пospelов идеясын жақтаушылар осы мәселені ескермегенге ұқсайды. Неге десек, әдебиет дамуында реализмнен бұрын пайда болған романтизмнің бірнеше үлгілері болғанымен, романтизм дербес әдістер туғызған жоқ. Романтизм бағыты, ағымдары және ілкі романтизм (предромантизм) болғаны факт. Еуропа әдебиетінде көрініс беріп, мықты тенденцияға айналған прогресшіл, төңкерісшіл

т.б. романтизмдер – романтизмнің ішкі ағымдары ғана. Әдіс өзінің нақты-тарихи мағынасында өмір құбылыстарын көркем игерудің жиынтық ұстанымдары ретінде бағыттың құрамына кіріп, оның қалыптастырушысы болады. Реализм терминінің екі түрлі мәнде, яғни, реализм бағыты, реализм әдісі ретінде қолданылатыны сондықтан. Реализм аталған екі түрлі мағынасын да зерттеушілер әрқалай түсіндіріп келеді. Реализмнің түп бастауларын көркемдік дамудың антикалық кезеңдерімен байланыстыратындар да, Қайта өрлеу эстетикасының жемісі деп қарайтындар да бар. Еуропа елдерінің әдебиетінде XIX ғасырдың алғашқы ширегінен кейін реализм бағыт ретінде романтизммен бәсекелесе отырып, басты бейнелеу ұстанымына айналған деген тоқтамға келісер болсақ, оған дейінгі байқалған реалистік бейнелеу белгілерінің көрінісі реализмнің даму сатылары деп қарастырылады. Реализм бағыт ретінде XIX ғасырда пайда болып, тарихи-нақты мәнге ие болды. Реализмнің тарихи мәнге ие болуы жаңа эстетикалық сапаның қажетті болуымен қатар, өз дәуірінің әлеуметтік міндеттерімен де тығыз байланысты.

Осы мәселеге кеңірек тоқталудағы себебіміз де көркемдік әдіс пен әдеби бағыт, ағымдардың ара-салмағын таразылап көру, бұл ұғымдар теориясының кейбір тұстарын сөз ете отырып, олардың айырмашылықтары мен үндестіктерін бажайлау. Бұл турасындағы бірнеше көзқарастарды екшей отырып, негізгі-негізгі деген тұжырымдарды айрықшалауға болады. Сонымен, әдеби бағыттың көркемдік әдістен басты айырмашылығы – бағыт – нақты-тарихи мәнді білдіретін, әрқилы тарихи жағдайларда пайда болатын, алдын-ала дайындалған шығармашылық бағдарламаға негізделетін және мақсатты түрде нақты бір теориялық-эстетикалық ұстаным астына біріккен жазушылар тобы. Бағыттың әдеби топ, әдеби мектеп сияқты ұғымдарға сәйкесетін тұстары болғанымен, бағыттың оларға қарағанда ауқымы анағұрлым кең. Бағыт көбінесе қоғамдық-әлеуметтік, мәдени-тарихи қажеттіліктер тоғысында туып, ол қажеттіліктер өз актуалдылығын жоғалтқанда бірге жоғалып отыратын қасиетке ие. Дәуірдің жаңа идеялық эстетикалық сұраныстарына сай басқа бағыттар мен ағымдар дүниеге келеді де, үстем бағытты ығыстырып шығармай қоймайды. (Еуропа құрлығында көктеген классицизмді сентиментализмнің алмастырғаны сияқты). Әдеби бағыт ұғымы бірқатар зерттеушілерге әр тараптағы елдердің даму сатыларын, ұлттық ерекшеліктерін ашып көрсетуде маңызды ролдердің бірін атқарды. Сонымен бірге бірнеше елдер әдебиетіндегі ортақ белгілерді көрсетуге септігін типізді. Әдеби бағыттарды халықаралық құбылыс дәрежесіне көтере отырып, оларды ұлттық әдебиеттердің басты сатылары деп қарастыратын және әдебиет тарихын кезеңдерге бөлуді тікелей бағыттарға тәуелдейтін Жирмунский концепциясы толығымен қабылданып кетпесе де әдебиеттану ғылымында өзіндік орны бар. Мұнда да бағытты тарихи дәуірлермен сабақтастыру сипаты танылады.

Ал әдіс болса тарихи алуан жағдайларда пайда болып, әр түрлі ағымдар мен бағыттар туғыза береді. Шығарма авторының өмір құбылыстарын образды игеру арқылы қайта түлету ерекшелігі оның таңдаған әдісіне тікелей қатысты. Бағыт пен ағымда бірнеше жазушылардың көркемдік-идеялық ұстанымдары алдыңғы қатарға шықса, кейбір әдістер жекелеген қаламгерлерге ғана тән болуы да мүмкін. Бұл дегеніміз әдіске тарихи нақтылықпен қатар, типологиялық та мағына үстейді. Өйткені әдіс категориясы – әрекеттік категория. Қандай да болмасын әрекеттің өзіне тән әдісі болады. Мысалы, адамның танымдық әдістері, практикалық әдістері, ғылыми жобалау әдістері, практикалық әдістері т.с.с. «Көркемдік әдіс пен әдеби бағыттар әдебиеттің түрлі жақтары мен түрлі аспектілеріне жататын категориялар. Әдеби бағыт әдебиеттің түгел ерекшелігін қамтитын әдеби процестің қозғалыс формасы болғандықтан әдеби дамуға жатады, ал әдіс – шығармашылық процестің құбылысы. Ол көркем шығарманың ішкі әлемін қалыптастыру мен өмір шындығын образды бейнелеудегі әрекеттер жүйесінде өмір сүреді» [8, 47] деген тұжырым жасайды Курилов.

Нәтижелер. Тарихи кезеңдер мен дәуірлердегі көркемдік құбылыстардың ортақ сипаты мен қаламгерлердің салыстырмалы түрдегі идеялық-эстетикалық бірлігінен келіп шығатын әдеби бағыттар мен ағымдардың көркемдік әдістен айырмашылығын,

субодинациялық ара-қатынасын әркім әрқилы түсіндіріп келе жатыр. Бұл орайдағы тәжірибелерге қарап отырсақ, бір ғалымдар бағытты тектік сипаты бар ауқымды категория деп қарастырады да ағымдар олардың түрлері деп айқындайды. Енді бір ғалымдар тектік қасиетке ағымдар ие екенін дәлелдей отырып, ағымдар тарихын бағыттардан бұрын қарастырады. Бағыттардың бір-бірінен айырмашылығы оларға тән көркемдік әдістерінде, яғни бағыт діңгегі болатын әдіс көркем мазмұнның бірнеше жазушыларға ортақ типін жасақтайды. «Тұтас қадамгерлер шоғырының бір бағытты құрауы олардың адам өмірінің жоғарғы, негізгі мәнін немесе оның қайғы-қасіретін қайдан, қалай көретініне байланысты», - деп есептейтін Ф.И. Волков: «Бұл тұрғыдан келгенде бағыттың негізгі көрсеткіші – идеялық-эмоционалдық бағыттылығында, яғни көркем шығарманың пофосында» [9, 126] – дегенді алға тартады. Тіпті А.Н. Соколов «тұтас романтизмнің өзін тарихи нақты құбылыс ретінде «бағыт» деген терминмен айғақтауды» ұсынғаны белгілі [4]. Оны М. Каган да жақтап романтизмнің бір-бірімен кереғар түсіп жататын түрлерін «ағым» терминімен белгілейді.

Қарастырылып отырған категорияларға қатысты түрлі-түрлі пікірлерді шексіз келтіре беруге болады. Енді сол концепциялардың қайсына іш тартатынымызды, бүгінгі таңдағы әдеби-теориялық таным тұрғысынан біздіңше қайсы дұрыс деп танитынымызға келейік. Қалай десек те бұл жерде біз Г.Н. Пospelовтың «әдеби бағыт» ұғымына берген терминологиялық анықтамасын қолдайтынымызды білдіреміз. Өйткені аталмыш ұғымның ерекшеліктері мен элементтерін түгендеген сайын пікір қайшылықтары көбейіп, адасушылықтар тереңдей беретініне көзіміз жетіп отыр. Олай етпейінше бағытты әдіспен, стильмен, ағыммен, поэтиканың басқа да ортақ құбылыстарымен шатастыру жалғаса бермек. Кейінгі кезеңдегі алыс және жақын шет елдерде жарық көріп жатқан теориялық еңбектерде «әдеби бағыт» деп аталатын категорияны мансұқтау байқалады. Бұл ұғымның болшағы аса «жарқын» болмай, келешекте ғылыми айналымнан шығып қалуы мүмкін екенін айтып жүрген ғалымдар бар. Олардың сөздерінің де тым негізсіз деп кесіп тастауға болмайтын сыңайлы. Неге дейтін болсақ, біз әр елдегі әдебиеттер даму үрдісінен ХХ ғасырдың орта шенінен бері нақты бір бағдарлама, я болмаса әдеби манифест астына саналы түрде бірігіп, белгілі ережелерге қатаң бағынған, алдарына ортақ проблема қойып, соны біріге шешуге ұмтылған қаламгерлер шоғырын көре кою қиын. Пospelовтың теориясы осы ұғымнан бас тартпай, әдебиеттанудың ғылыми аппаратында сақтап қалу үшін де керек. Біз жоғарыда айтып кеткендей, бұл теория бойынша «әдеби бағыт – ауқымды шығармашылық мақсатқа сай жасалған нақты бір әдеби-теориялық ортақ бағдарламаны ұстанған жазушылар қатары және де бұл нақты тарихи құбылыс». Мысалы, ғалымның тұжырымдамасына сәйкес, ең алғашқы әдеби бағыт – классицизмді дүниеге келтірушілер Малерб, Корнель, Расин, Буало, Шаплен тағы басқалары өз шығармашылықтарының заңдылықтарын белгілейтін ережелер табуға, айқын бағдарлама қалыптастыруға ұмтылды. Ақырында Ж. Шапленнің «үш бірлік», П. Домьенің «нақты ережелерді ұстану» идеялары Н. Буалонның «Поэтикалық өнер» (1674) трактатына ұласып, аяқталған бағдарлама жасалды. Бағдарламадағы ережелерге сай классицистер антикалак өнерді үлгі ретінде ұсынып, асқақ азаматтық идеяларды насихаттап, рационалистік ойлауды бірінші қатарға қойды. Классицизм тудырған көркем шығармалардың образдары да бағдарламадағы ережелерге сай мүсінделіп отырды. Бағдарлама талаптары классицизм туындыларының жанрлық жүйесіне де әсер етті де «жоғарғы жанрлар» (трагедия, эпопея, ода), және «төменгі жанрлар» (комедия, сатира, мысал) сынды ұғымдар пайда болды.

ХХ ғасырдың 20-жылдарында Батыс мәдениеті мен өнерінде бағыт ретінде пайда болған экспрессионизмнің де теориялық тұғырнамасы «Штурм» және «Акцион» журналдарында негізделді. Экспрессионизм терминін «Штурм» журналының шығарушысы Х. Вальденом 1911 жылы ұсынды да, бұл журналдар экспрессинистердің негізгі мінбері болды. Экспрессионистердің алдына қойған мақсаттары дүниетанымдық терең өзгерістерге сай дәстүрлік негіздерден бас тартып, бейнелеу тілін түбегейлі өзгертуге бағытталды. Сонысымен олар авангард деп аталатын ауқымды көркемдік қозғалысқа енді.

Ал енді бірде бағыт, бірде ағым, бірде жалпылама мәдени құбылыс деп атап жүрген символизмге келер болсақ, оның арнайы жасалған теориялық тұғырнамасының бар екеніне қарап бағыт ретінде қабылдауымызға болады. Поэтикалық тілді жаңарту идеясын көтеріп шығып, ең алғаш Францияда пайда болған символизм ұстанымдарына арналып, атақты «Фигаро» басылымында 1886 жылы Ж. Мореастың «Әдеби манифест. Символизм» атты еңбегі жарық көрді. Сол сияқты бастауында Э. Золя тұрған натурализмді де осы тұрғыдан алып қарау дұрысырақ көрінеді.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің даму ерекшелігіне үңілсек, ондағы екі бағытты айрықшалап айтуға болады. Бірі – бұқарашылдық бағыт, екіншісі – тапшылдық-төңкерісшілдік бағыт. Бұларды бағыт деп айқындауымыздағы басты критерий – екеуінің де бағдарламалық сипаты бар. Бұқарашылдық бағыттың негізінде қазақ зиялылары 1925 жылы жария еткен «Алқа» ұйымның жарғысы жатыр. «Бұқарашылдар» деген атауды алғаш кім қолданғанын анықтау мүмкін емес. «Ұлтшыл» атанғандар мен «жолбикелер» өздерін бұқарашыл ақын-жазушылармыз деп санаған. Бұл атау 20-жылдардың орта шенінде болған көркем әдебиет туралы айтыста теориялық мәнге ие болып, сын мен әдеби-теориялық ой-пікірде берік орын тапты. Біздің ойымызша, бұл атаудың пайда болуы «Алқа» ұйымын құру идеясына тығыз байланысты» [10, 167] дегенді зерттеуші Ж. Смағұлов та айтқан болатын.

«Алқалықтардың» көздегені - әдебиетті үгіт пен насихат құралына айналдыруға, әдебиетке дендей еніп бара жатқан ташылдық синдромына қарсы тұру. Көркем әдебиетті классикалық дәстүр аясында дамыта отырып, ұлттық сөз өнерінің өзіндік сыр-сипатын сақтап қалу. Әдебиеттің көркемдік-эстетикалық бағдары «бір езу» болмай, өнердің әу бастағы миссиясына сәйкес әр тараптағы ізденістеріне тосқауыл болмау. Тапшылдық-төңкерісшілдік тенденцияның бағыт ретінде күш алуы РКБ(б) Орталық Комитетінің 1925 жылғы 18 маусымдағы «Партияның көркем әдебиет саласындағы саясаты туралы» қаулысынан кейін біржола кеңестік идеологияны насихаттауға көшкен ҚазАППтың (Қазақстанның пролетар жазушылар ассоциациясы) құрылуымен тығыз байланысты. Әдебиетті шынайы көркемдік әлемінен аулақтатып әкетіп, оны саясаттың үгіт-ұранына айналдырушылықтың қандай салдары болғанына көзіміз бүгін жетіп отыр, яғни таптық көзқарас әдебиеттің эстетикалық нысанасы туралы жалпы-халықтық түсінікті адастырып жіберді.

Бұл әдеби бағыттардың өзіне тән көркемдік әдістері де болды. Көркем шығарманы талдауда идеядағы автор құпиясын ашудың соны методологиялық ұстанымдарын арнайы назарға ала отырып, әдебиеттану ғылымының негізінде шығарманы қазақи, заманауи таным тұрғысынан терең талдау мәселелерін қарастыру әрине қажеттілік туғызып отыр [11, 197]. Бұқарашылдық бағыттағы қаламгерлер шығармаларында сыншыр реализмге, романтизмге іш тартса, тапшылдық-төңкерісшілдік бағыт натуралистік бейнелеу ұстанымынан бірте-бірте социалистік реализмге ауысып алды. Келтірілген мысалдар арқылы біз көркемдік әдіс пен әдеби бағыттың қарым-қатынастық жүйесі мен айырмашылықтары біршама айқындалды деп ойлаймыз. Әрине, бұл мәселеге келгенде біздікі соңғы пікір емес.

Ал әдеби ағымдар мен әдіс арасындағы байланысқа келетін болсақ, бір әдістің, әдеби бағыттың аясында біріккен қаламгерлер түрлі ағымдарды қалыптастыра алады. Мағжан шығармашылығының мысалында қазақ әдебиетіндегі романтизм әдісін ғылыми тұрғыда қарастырған Е.Тілешев романтизмнің бірнеше ағымдарын (дәлірек айтсақ бесеу) табады. Олар: ілгерінді романтизм, әлеуметтік-консервативті, элегиялық-философиялық, діни-өсиетшіл, индивидуалдық романтизмдер [12].

Н.А. Гуляевтің «Реализмге қарағанда романтикалық өнер белгілі бір өмір сфераларын бейнелеуде анағұрлым көркемдік эффект бере алады. Бұлай болмаған жағдайда романтизм өзін-өзі ақтамаған әрі қажетсіз болып шығар еді» деген пікірі де қуаттайды [13, 230]. Реализм әдісі романтизммен қоян-қолтық және қантаса дамыған әдіс болды. Суреткерлер ағымға негізінен әлеуметтік-идеологиялық ұстанымдардың ұқсастығы арқылы бірігеді.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, әдеби ағымдар мен бағыттардың тарихи-мәдени контексте қалыптасып, дамуы көркемдік әдістің табиғаты мен қызметін терең түсінуді талап етеді. Зерттеу барысында көркемдік әдіс пен әдеби ағымдардың, бағыттардың өзара байланысы мен айырмашылықтары анықталды. Көркемдік әдіс – дүниетанымдық және эстетикалық принциптердің жиынтығы ретінде, қаламгердің өмір шындығын бейнелеу тәсілін белгілейтін типологиялық құбылыс. Ал әдеби ағымдар мен бағыттар тарихи-нақты сипатта көрінеді және белгілі бір дәуірдің рухани-мәдени талаптарына сай туындайды.

Әдіс пен бағыттардың қарым-қатынасында екі түрлі ғылыми ұстаным байқалады: біріншісі, әдісті бағыттың ішкі негізі ретінде қарастыру, екіншісі, оларды бір-бірінен дара құбылыстар ретінде түсіну. Бұл көзқарастардың екеуі де әдеби үдерістің күрделі табиғатын ашуға өз үлесін қосады. Әдіс пен бағыттардың өзара байланысы әдебиет дамуының нақты-тарихи және типологиялық қырларын тұтастықта қарастыру қажеттігін көрсетеді. Сонымен қатар, әдеби даму барысындағы реализм әдісінің рөлі ерекше екені байқалды. Реализм – бір жағынан бейнелеу принципі ретінде түрлі дәуірлер мен ағымдарда көрініс тапса, екінші жағынан, XIX ғасырда дербес әдеби бағыт ретінде тарихи мәнге ие болды. Бұл құбылыс көркемдік әдістердің тарихи жағдайларға байланысты нақтыланып, түрленетінін дәлелдейді. Көркемдік әдіс әдеби үдерістің динамикасын айқындайтын негізгі факторлардың бірі ретінде көрініс береді және оның табиғатын тану әдебиетті тереңірек түсінуге жол ашады. Әдеби ағымдар мен бағыттардың көркемдік әдіспен сабақтастығын зерттеу – әдебиеттанудың өзекті мәселелерінің бірі ретінде алдағы уақытта да кешенді ғылыми талдауды қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Ахметов К. Әдебиеттану әліппесі. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2000. – 184 б.
2. Ковалев Ю.В. Проблемы эволюции метода в зарубежных литературах. // Зарубежная литература. Проблемы метода. Вып.2. Вопросы эволюции метода. – Ленинград: Ленингр. унив-та, 1984. – С. 3-7.
3. Пospelов Г.Н. Взаимодействие литературных направлений и художественных методов. // Творческие методы и литературные направления. – М.: МГУ, 1987. – С. 17-28.
4. Соколов А.Н. Теория стиля. – М.: Искусство, 1968. – 152 с.
5. Суровцев Ю.И. Социалистический реализм как литературное направления. // Социалистический реализм: Проблемы и суждения. – М.: Худ. лит., 1977. – 395 с.
6. Kleszcz L. Hermeneutic reason as the “Art of understanding” // Vestnik of Saint Petersburg University. Philosophy and Conflict Studies. – 2021. – Vol. 37. – Issue 3. – pp. 441-448. DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu17.2021.306>.
7. Майтанов Б. Қазіргі қазақ прозасындағы модернистік және постмодернистік ағымдар // «Қазақ әдебиеті» газеті. – №43. – Алматы, 2004. – Б. 8-9
8. Курилов В.В. Направление и метод: к проблеме их соотношения. // Творческие методы и литературные направления. – М.: МГУ, 1987. – С. 41-51.
9. Волков Ф.И. Литература как вид художественного творчества. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
10. Смағұлов Ж. Ұлттық әдебиеттану әлемі. – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2005. – 317 б.
11. Шормакова С.М., Бейсенұлы Ж., Абдимомынов Е.Б. Әдеби-герменевтикалық талдау – көркемшығармаларды зерттеудің тиімді әдісі // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. №3. – 2024. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-3.18>.
12. Тілешев Е. Суретке және көркемдік әдіс. – Алматы: Арқас, 2005. – 278 б.
13. Гүляев Н.А. Теория литературы. – М.: Высш.школа, 1977. – 278 с.

Б.Т. ТЛЕУБЕКОВА, А.Д. ИБРАЕВА

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

Г.К. КИАРЫСТАНОВА

Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусайнова, Астана, Казахстан

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТЕЧЕНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЕТОДА

Аннотация. В статье подробно рассматриваются художественный метод и его роль и место в литературных направлениях и течениях. В литературоведении художественный метод определяется как система определённых принципов и приёмов, которые автор использует для раскрытия смысла и содержания произведения. В статье исследуется взаимосвязь художественного метода с литературными течениями и направлениями, а также особенности каждого течения и его творческий подход. Рассматривается история формирования литературных течений и их взаимосвязь. Каждое течение возникает в ответ на определённые исторические и социальные условия и использует свои специфические художественные методы. Например, романтизм уделяет внимание внутреннему миру личности, эмоциям, в то время как реализм стремится к объективному изображению общественной действительности. В статье проводится сравнение художественных методов этих течений, выявляются их сходства и различия. Также анализируются художественные приёмы символизма и импрессионизма, их новое восприятие природы и человеческой жизни.

В развитии литературных течений важную роль играют социальные и политические условия времени. Каждое новое направление отражает изменения в обществе, новшества в культуре и философии. Например, модернизм и авангардизм стремились передать революционное настроение и глубокие изменения, происходившие в начале XX века. Эти течения, используя свои художественные методы, шли вразрез с традиционной литературой, внедряя экспериментальные приёмы и новые формы.

В статье также рассматривается, как художественные методы отражают изменения и новшества в литературном процессе. Исследуется влияние литературных направлений и течений друг на друга и их роль в формировании новых эстетических ценностей. Кроме того, через творческий процесс и стиль исследуется, как происходят изменения в литературе, обновление жанровых форм.

Ключевые слова: художественный метод, художественное мышление, литературное течение, литературное направление, типология, аспект, явление.

B.T. TLEUBEKOVA, A.D. IBRAEVA

Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

G.K. KIARYSTANOVA

A.K. Kusainov Eurasian Humanitarian Institute, Astana, Kazakhstan

LITERARY CURRENTS AND DIRECTIONS OF THE ARTISTIC METHOD

Annotation. The article provides a comprehensive analysis of the artistic method and its role and place in literary movements and trends. In literary studies, the artistic method is defined as a system of specific principles and techniques that the author uses to reveal the meaning and content of a work. This article explores the relationship between the artistic method and literary movements and trends, as well as the unique features and creative approaches of each movement. The article also examines the history of the formation of literary movements and their interconnections. Each movement arises in response to certain historical and social conditions and employs its own distinct artistic methods. For example, the Romantic movement emphasizes the inner world and emotions of the individual, while Realism seeks to depict the objective reality of society. The article compares the artistic methods of these movements, highlighting their similarities and differences. Additionally, the

artistic approaches of movements such as Symbolism and Impressionism, with their new perspectives on nature and human life, are analyzed.

The development of literary movements plays a significant role in reflecting the social and political conditions of the time. Each new direction mirrors societal changes and innovations in culture and philosophy. For instance, Modernism and Avant-garde movements in the early 20th century sought to convey the profound changes and revolutionary mood in society. These movements, through their artistic methods, opposed traditional literature, introducing experimental techniques and new forms.

The article also discusses how artistic methods reflect changes and innovations in the literary process. It analyzes the mutual influence of literary movements and their role in shaping new aesthetic values. Additionally, through the creative process and styles, the article demonstrates how literature evolves, with the renewal of genre forms.

Keywords: artistic method, artistic thinking, literary movement, literary direction, typology, aspect, phenomenon.

References

1. Ahmetov K. Ädebiettanu älippesi. – Almaty: QAZaqqarat, 2000. – 184 b.
2. Kovalev İu.V. Problemy evolüsii metoda v zarubejnyh literaturah. // Zarubejnaia literatura. Problemy metoda. Vyp.2. Voprosy evolüsii metoda. – Leningrad: Leningr. univ-ta, 1984. – S. 3-7.
3. Pospelov G.N. Vzaimodeistvie literaturnyh napravleni i hudojestvennyh metodov. // Tvorcheskie metody i literaturnye napravleniia. – M.: MGU, 1987. – S. 17-28.
4. Sokolov A.N. Teoria stilä. – M.: İskustvo, 1968. – 152 s.
5. Surovsev İu.İ. Sosialisticheski realizm kak literaturnoe napravleniia. // Sosialisticheski realizm: Problemy i sujdeniia. – M.: Hud. lit., 1977. – 395 s.
6. Kleszcz L. Hermeneutic reason as the “Art of understanding” // Vestnik of Saint Petersburg University. Philosophy and Conflict Studies. – 2021. – Vol. 37. – Issue 3. – pp. 441-448. DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu17.2021.306>.
7. Maitanov B. Qazırgı qazaq prozasındaǵy modernistik jáne postmodernistik aǵymdar // «Qazaq ädebieti» gazetı. – №43. – Almaty, 2004. – B.8-9
8. Kurilov V.V. Napravlenie i metod: k probleme ih sootnoşeniia. // Tvorcheskie metody i literaturnye napravleniia. – M.: MGU, 1987. – S. 41-51.
9. Volkov F.İ. Literatura kak vid hudojestvennogo tvorchestva. – M.: Prosveşenie, 1985. – 192 s.
10. Smaǵulov J. Ülttyq ädebiettanu älemi. – Qaraǵandy: Bolaşaq-Baspa, 2005. – 317 b.
11. Şormakova S.M., Beisenüly J., Abdimomynov E.B. Ädebi-germenevtikalıyqtaldau – körkemşyǵarmalardy zertteudiñ tiimdi ädisi // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy. №3. – 2024. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-3.18>.
12. Tileşev E. Suretke jáne körkemdik ädisi. – Almaty: Arqas, 2005. – 278 b.
13. Guläev N.A. Teoria literatury. – M.: Vyssşskola, 1977. – 278 s.

Авторлар туралы мәлімет

Тлеубекова Ботакоз Тургамбаевна – филология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Тлеубекова Ботакоз Тургамбаевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан.

Tleubekova Botakoz Turgambaevna – Candidate of Philological Sciences, senior lecturer of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

Ибраева Айзат Дүйсенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Ибраева Айзат Дюсеновна – кандидат филологических наук, и.о. ассоциированного профессора Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан.

Ibraeva Aizat Dusenovna – Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

Қиарыстанова Гүлжан Қанатқызы – педагогика ғылымдарының магистрі, А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының аға оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Киарыстанова Гүлжан Канатқызы – магистр педагогических наук, старший преподаватель Евразийского гуманитарного института имени А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан.

Kiarystanova Gulzhan Kanatkyzy – master of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Eurasian humanitarian institute named after A.K. Kusainov, Astana, Kazakhstan.